

УДК 314.7:338.24

Татаревська М.С., Сорока О.В.

УПРАВЛІННЯ МІГРАЦІЙНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Одеський національний економічний університет

В доповіді розглянуто питання щодо сутності міграційного потенціалу населення та ключових факторів його формування в сучасних умовах. Обґрунтовано необхідність управління ним для збереження людського потенціалу держави.

Ключові слова: міграційний потенціал, види та форми міграційного потенціалу, міграційні очікування, міграційні ризики.

Актуальність. Одним із проявів глобалізаційних процесів в Україні є міжнародна міграція робочої сили. Дедалі більшого поширення і значення набуває переміщення людських ресурсів, зумовлене переважно соціально-економічними, етнічними та зовнішньоекономічними чинниками. Міграція є питанням світового масштабу, адже 2% населення Землі приймає щорічно участь у міграційних процесах, а сама міграція стає все більш впливовим чинником на глобальні зміни в світовій економіці та політиці[1]. З іншого боку, саме глобалізаційні процеси в значній мірі інтенсифікували трудову міграцію. Все це вимагає нових підходів до міграційної політики, яка має сприяти досягненню і підтримці балансу інтересів міжнародних агентів, що беруть участь у регулюванні міграційних процесів.

Ступінь розробленості проблеми. Питаннями вивчення міграційних процесів активно займаються як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Особливу увагу досліджуване питання отримало після розпаду СРСР та формування великих міграційних потоків як між його колишніми республіками, так і між ними та іншими країнами світу. В Росії питаннями вивчення міграційного потенціалу активно займаються такі вчені як Вишневський А.Г., Зайончковська

Ж.А., Рибаківський Л.Л. Юдіна Т.Н. та інші. Серед українських дослідників варто виділити Лібанову Е.М., Прибиткову І.М., Кіпеня В.П. та багатьох інших.

Постановка проблеми. Не зважаючи на досягнуті науковцями здобутки в сфері дослідження міграції в нашій державі, окремі аспекти врахування на її рівень міграційного потенціалу та тенденцій його зміни при формуванні міграційної політики є ще недостатньо дослідженими. Розвиток міграційного процесу, зміна напрямів і характеру міграції є наслідком суспільно-політичних та економічних процесів в Україні. Вивчення сучасних тенденцій трудової міграції та її потенціалу є необхідною умовою пошуку шляхів оптимізації цього процесу в Україні.

Основний текст. Для України міграція нині входить в розряд питань національної безпеки. За даними Світового Банку, Україна знаходиться на 5 місці в світі з еміграції та на 11 з імміграції [2]. Масштаби міграції не просто великі, а такі, що справляють різносторонні суттєві впливи на демографію, економіку, соціум та свідомість в країні. Особливо масштабною і актуальною є міграція «з країни», виїзд на певний час чи й назавсім саме українського населення. Оцінки її величин суттєво відрізняються, часом в рази, що пов'язано як з відмінністю в методиках обрахунку, так і зі складністю фіксації феномену міграції, різні форми прояву якого важко піддаються традиційним статистичним методам. За даними Міжнародної організації з міграції на 2010 рік мігранти з України становлять 14,5% працездатного населення, за межами України знаходиться 6,5 мільйонів мігрантів, які виїхали у різні роки [3]. Результати дослідження, проведеного експертами європейської комісії «Caritas International» говорять, що нині близько 4,5 мільйона трудових мігрантів з України перебувають за кордоном, з яких 1,7 мільйона - в країнах Європейського Союзу [4]. За більш офіційними оцінками, що базуються на спостереженнях Державної служби статистики, чисельність працівників-мігрантів значно менша і оцінюється на сьогодні в 2-3 млн осіб [5]. Це все є наслідком відсутності дієвого управління міграційним потенціалом населення країни.

На сьогодні в науковому співтоваристві країн СНД та далекого зарубіжжя відсутні єдиний підхід до трактування сутності міграційного потенціалу, а ті визначення, що є, в більшому ступені орієнтуються на конкретні історичні умови та вимоги державної геополітики тих чи інших країн. Так, наприклад, відомі російські вчені-демографи Ж.А. Зайончковська, А.Г. Вишневський після розпаду СРСР розглядали міграційний потенціал як кількість населення, що приходить на співвітчизників (росіян або російськомовних громадян нових незалежних держав), які мають право на російське громадянство та відповідну допомогу для полегшення переселення на історичну батьківщину [6].

Т.Н. Юдіна дає таке визначення міграційного потенціалу: «кількісна оцінка можливих до переселення у Росію із нового зарубіжжя співвітчизників, які залишилися там після створення незалежних держав» [7]. Рібаковський Л.Л. вважає, що поняття «міграційний потенціал» має обмеження об'єктивно-суб'єктивного характеру. З цих позицій він стверджує, що поняття «міграційний потенціал» не може бути лише можливістю отримання іммігрантів із населення певної країни. На його думку, при визначенні даної категорії слід обов'язково враховувати елемент необхідності або «доцільності, який є завжди обумовленим економічними, геополітичними та іншими міркуваннями» [6]. Все це дозволило цьому видатному науковцю розглядати міграційний потенціал як частину населення можливих країн-донорів, яка має можливість мігрувати в країну-реципієнт та відповідає за своїми характеристиками її вимогам, тобто геополітично та економічно заданим критеріям відбору, що висуваються до мігрантів як можливих громадян країни. Серед критеріїв він виокремлює два: 1) країнний, який встановлює кількісні межі міграційного потенціалу та 2) етнічний, який визначає його структурні побажання.

Таким чином, з наведених вище визначень міграційного потенціалу, які наводяться провідними вченими демографами близького зарубіжжя можна зробити кілька висновків:

- міграційний потенціал в даному випадку розглядається крізь призму геополітичних та економічних інтересів конкретної країни в частині забезпечення приросту власного населення;

- міграційний потенціал має здебільшого етнічне забарвлення, оскільки стосується лише повернення в конкретну країну її етнічного населення або її титульних народів, які опинилися після розпаду СРСР в нових незалежних державах;

- міграційний потенціал базується на кількісному аспекті, що є вірним акцентом, однак його якісні критерії встановлюються країною-реципієнтом;

- нарешті, міграційний потенціал стосується лише імміграції в конкретну країну без розгляду еміграційної складової;

На нашу думку, не зважаючи на значні досягнення російських науковців в сфері дослідження міграційного потенціалу, пропонований ними підхід є дещо обмеженим та неповним.

Розглянемо яким чином підходять до трактування міграційного потенціалу вітчизняні дослідники. Відмітимо, що помітним поштовхом до вивчення даного питання в Україні став проект *«Міграційний потенціал України в контексті набуття безвізового режиму з ЄС»*, підтриманий Європейською програмою Міжнародного фонду «Відродження». Найбільшу участь в цьому проекті брали науковці із Донецького інституту соціальних досліджень і політичного аналізу.

На їхню думку, міграційний потенціал – можлива на певний момент чисельність населення, яка може виїхати з країни проживання за умови збереження значущості і структури виштовхуючих і утримуючих чинників[1, с.6]. Міграційний потенціал в найбільш загальному розумінні може трактуватись як частка населення з певним рівнем психологічної готовності до виїзду, яка характеризується прийнятим, але не реалізованим рішенням про переїзд [1, с.15-16]

З даних визначень видно, що міграційний потенціал розглядається з точки зору можливої еміграції громадян країни до інших країн, обумовленої дією різних чинників.

На думку Кіпеня В.П. та Авксентьєва М.В. міграційний потенціал може бути реалізований протягом 5-7 років: по закінченню цього терміну міграційні установки можуть суттєво змінюватися, крім того, змінюється і склад населення, особливо найбільш мобільних вікових груп. Величина міграційного потенціалу визначається двома складниками: демографічною ємністю і установками на виїзд з держави проживання. *Міграційні установки*, на відміну від демографічної ємності, мінливі і визначаються, насамперед, ситуацією, що складається в країні проживання і державі приймаючій потенційних мігрантів[1, с.6].

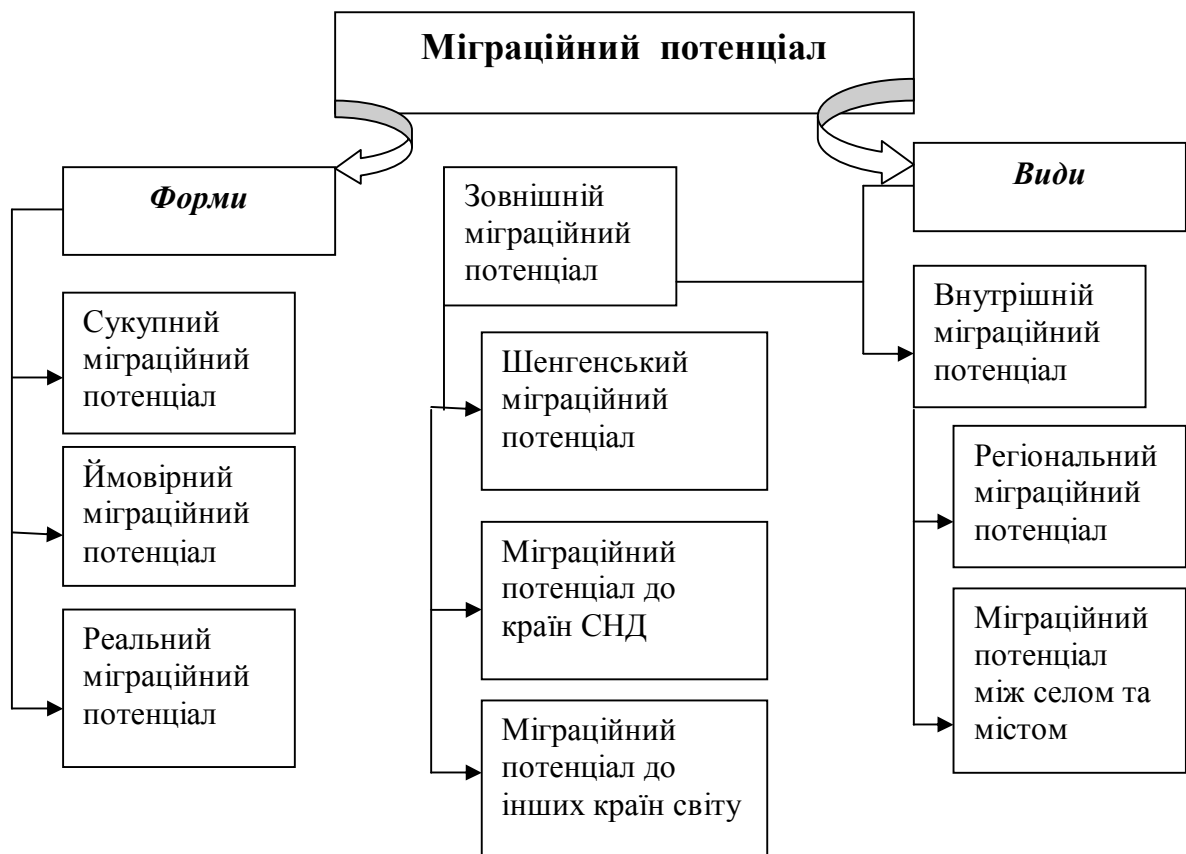
Ці ж науковці вважають, що міграційний потенціал може бути таких видів:

«ядерний» - реальний, ймовірний та сукупний [1, с.6], причому останній є сумарною величиною перших двох. До інших різновидів міграційного потенціалу відносять країнний та шенгенський міграційний потенціал. В рамках даного дослідження це є методологічно вірним, та і для вивчення міграційних установок та настроїв населення країни також. В той же час, ми вважаємо, що міграційний потенціал слід розглядати не тільки як можливий виїзд громадян із країни, а й як можливі переміщення всередині країни між її регіонами та населеними пунктами (особливо це стосується переміщень в системі місто-село). Саме ці питання повинні стати першочерговими в процесі управління міграційними процесами в середині країни, адже відсутність уваги до переміщень населення в країні поступово призводить до знелюднення як окремих населених пунктів (особливо сільських), так і скорочення населення окремих територій та суттєвого перенаселення інших. Безумовно, ці процеси тісно пов'язані із економічними, соціально-інфраструктурними складовими розвитку держави. Але вони є нагальними для забезпечення збалансованого розвитку країни.

На нашу думку, міграційний потенціал можна визначити як частину населення країни, що може виїхати з місця постійного проживання в різних напрямках. В такому ракурсі можна вести мову про внутрішній міграційний

потенціал та зовнішній, що може бути розподілений на шенгенський та інші (рис.1). Слід відмітити, що види міграційного потенціалу населення країни можуть виокремлюватися за різними ознаками, наприклад, за статтю, рівнем освіти, соціальним статусом тощо.

Тепер розглянемо показники, які характеризують міграційний потенціал населення країни, орієнтуючись на проведені науковцями дослідження.

Рис.1. Форми і види міграційного потенціалу

Та спершу розглянемо, яким чином він може бути визначений. На нашу думку, міграційний потенціал населення є функцією від міграційних установок, очікувань (можливих переваг міграції) та міграційних ризиків (1):

$$\text{МП} = f(\text{M}_y, \text{M}_o, \text{M}_p) \quad (1),$$

де МП – міграційний потенціал всього населення або певної групи населення;

M_y – міграційні установки;

M_o – міграційні очікування;

Мр – міграційні ризики.

Таким чином, основними чинниками, які впливають на міграційний потенціал при певному рівні міграційних установок населення, є міграційні очікування та міграційні ризики. Розглянемо їх більш докладно.

Міграційні очікування ми розглядаємо як переваги, які може отримати потенційний мігрант в зоні міграції при реалізації своїх намірів порівняно із місцем поточного проживання. Серед таких основних очікувань слід виокремити: економічні (можливість знайти кращу роботу, вищий рівень заробітної плати та доходів в цілому, достойний рівень життя, можливості для зайняття підприємницькою діяльністю тощо), соціально-статусні (можливості професійного розвитку, вищий статус жителя іншої місцевості, можливості реалізації соціальних потреб та інтересів та ін.), екологічні (більш якісні та безпечні умови проживання, доступність якісної води, відсутність забрудненого повітря тощо). З 1992 р. Інститут соціології НАН України щорічно проводить Моніторинг соціальних змін українського суспільства. Його дані свідчать, що основними причинами, які могли б спонукати українців виїхати з населеного пункту, де вони проживають, були шкідливі для здоров'я екологічні умови й бажання знайти нове місце роботи (у 2000р. відповідно 15,4% та 18,0%, а у 2010 р. відповідно 16,7% та 19,9%). Решта причин згадується набагато рідше. З початку 2000-х років українці, як правило, віддавали перевагу пошукам нового місця роботи. Екологічну ситуацію поселення, де вони живуть, майже половина мешканців оцінює як неблагополучну або вкрай незадовільну (59,2% в 2002 р., 46,4% у 2006 р., 41,1% у 2010 р.)[8, с10].

На особливу увагу заслуговує міграційний потенціал молоді України. За даними опитування молоді України, що було проведено Фондом «Демократичні ініціативи» та фірмою «Ukrainian Sociology Service» у грудні 2009 р. та січні 2010 р. лише 13,8% молоді віком 18-34 роки мали намір назавжди поїхати з власної країни. Набагато частіше українська молодь мала настанову на тимчасове перебування за кордоном: 29,9% молодих українців мали намір поїхати в інші країни на деякий час. Проте більше половини

української молоді не виявили схильності до еміграції (51,5%). Зауважимо, що аналогічне опитування міграційних намірів молоді 2003 року показало, що контингент тих, хто віддав перевагу батьківській землі, на той момент був практично таким самим — 50,9% [8, с.10-11].

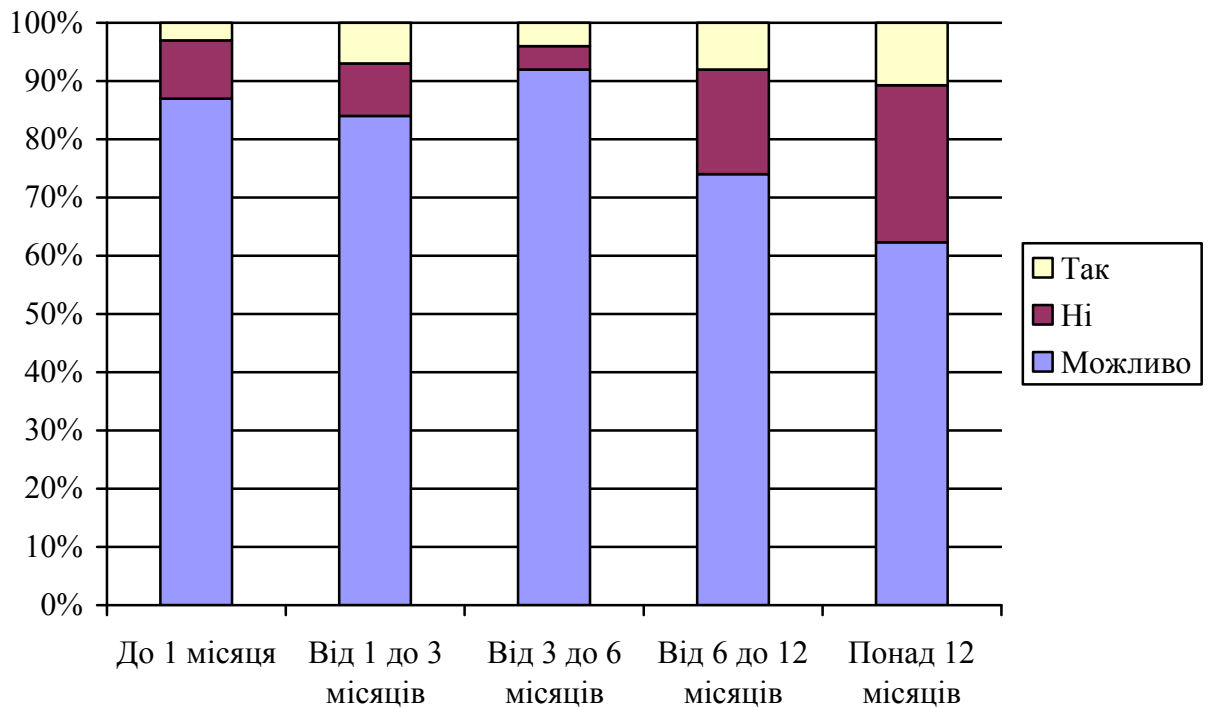
За даними дослідження «Міграційний потенціал України в європейському вимірі» (2011 рік) сукупний міграційний потенціал українців становить 17%, з них 5.4% мають чіткі плани стосовно виїзду за кордон [9], що в абсолютних показниках для дорослого населення України після 18 років становить 5,85млн. осіб та 1.86 млн.осіб.

Міграційні ризики - можливі втрати та не виправдання очікувань, що можуть мати місце як в процесі підготовки до міграції, так і після її здійснення. Серед них можна виокремити також економічні (низький рівень заробітку порівняно із очікуваним, відсутність роботи, висока вартість оренди житла, висока вартість поїздки), соціальні (некваліфікована праця, втрата професійно-кваліфікаційного рівня, важка асиміляція в регіоні міграції, шахрайство) тощо.

При чому, якщо перша складова прямо впливає на міграційний потенціал, то остання при своєму зростанні може суттєво впливати на його зменшення. Слід відмітити, що саме в сфері міграційних ризиків (особливо при реалізації міграційного потенціалу в зовнішньому напрямку – з України) наші співвітчизники є найменш обізнаними, що пояснюється їх необізнаністю із реаліями закордонного життя, прав і обов'язків мігрантів за межами України.

Складовою міграційного потенціалу, на нашу думку, є також і та частка українських трудових мігрантів, які розглядають можливість повернення в Україну. Так, за даними Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи свідчать, що намір повернутися в Україну є тим меншим, чим довшим є перебування за кордоном (рис.2). Так, з тих мігрантів, відсутність яких продовжувалася понад 12 місяців, 27% не збиралися повертатися, що майже вдвічі більше, ніж в цілому по групі відсутніх на момент опитування мігрантів, ще 10,7% не визначилися зі своїми планами, тобто залишення за кордоном для частини з них цілком вірогідне

Рис.2. Намір повернутися на батьківщину мігрантів, які на момент опитування перебували за кордоном, залежно від тривалості їхньої останньої поїздки [10,с.224].

Загальний висновок науковців з вивчення соціально-демографічних груп мігрантів характеризується тим, що група ризику в контексті перетворення тимчасової трудової міграції з України на переселення для постійного проживання складається з жінок та молоді, осіб з вищою освітою, що матиме несприятливі наслідки для демографічно- інтелектуального потенціалу країни.

Висновки та напрямки подальших досліджень. Проблем управління міграційним потенціалом за останні роки накопичилося чимало попри значні зусилля законодавчої та виконавчої влади їх розв'язати та створити умови для того, аби громадяни України залишалися на батьківщині. Одна з основних проблем лежить в площині методології оцінки міграційного потенціалу українців. Це пов'язано із тим, що відсутній єдиний підхід до оцінки не тільки кількості реальних мігрантів з України, а й їх потенціалу через те, що різні органи державної влади мають різні підходи до їх врахування, базуються на

різних формах спостереження, враховують тільки офіційних мігрантів або таких, що працюють за офіційним запрошенням іноземних роботодавців (Держкомстат України, Міністерство праці та соціального захисту населення, державна прикордонна служба та різні наукові інститути та проекти). Інша проблема лежить в сфері недостатньої роботи ЗМІ та державних органів влади, які мають з одного боку проводити роз'яснювальну роботу серед населення стосовно можливих ризиків міграції (особливо нелегальної), а з іншого – створювати гідні умови для життя та роботи на теренах країни.

Крім того, дії держави мають бути спрямовані передусім на:

- створення умов для скорочення виїзду на заробітки за кордон;
- розвиток організованої та безпечної внутрішньої міграції громадян в інтересах задоволення потреб ринку праці України та як альтернативи виїзду на заробітки за кордон;

- захист прав громадян, які працюють за кордоном;

- заохочення повернення мігрантів на батьківщину шляхом максимального використання результатів трудової міграції в інтересах розвитку[10, с.225]. Особливого значення набуває укладення двосторонніх угод щодо соціального та пенсійного забезпечення, результативність яких і значення для мігрантів, вочевидь, є вищим, ніж угоди про працевлаштування. Оскільки позитивний потенціал трудової міграції найповніше може бути використаний лише за умови повернення мігрантів на батьківщину, важливою складовою політики України щодо трудової міграції має бути заохочення обертівих, циркулярних поїздок, стимулювання повернення заробітчанин на батьківщину, сприяння їх реінтеграції.

В цілому, на нашу думку, дослідження міграційного потенціалу українців, особливо в частині його еміграційної складової, слід започатковувати ще в старших класах школи та в університетах, що дозволить своєчасно проводити відповідну роз'яснювальну роботу серед молоді та зберегти людський потенціал нашої держави.

Література:

1. Кіпень В.П., Авксентьєв М.В. Міграційний потенціал України в контексті візового режиму ЄС: Аналітичний звіт.— Донецьк. 2011.—19с.
2. Україна на 5 місці за еміграцією та на 11 – за міграцією//Українська правда. 11.11.2010р.// [Електронний документ]. – Режим доступу: http://www.epravda.com.ua/news/2010/11/11/255960/view_print/
3. World Bank. 2010. Global Economic Prospects 2010 [Electronic resource]. — Access mode : <http://www.worldbank.org> .
4. Войтюк О. Трудова міграція українців за кордон і роль міграційного капіталу// Інтернет-видання «Українське слово»// [Електронний документ]. – Режим доступу: <http://ukrslovo.org.ua/ukrayina/suspilstvo/trudova-migratsiya-ukrayintsiv-za-kordon-i-rol-migratsijnogo-kapitalu.html>
5. Офіційний сайт Державного комітету статистики України// www.ukrstat.gov.ua
6. Миграционный потенциал и подходы к его определению// оценка возможных и необходимых масштабов привлечения иммигрантов в Россию // Рыбаковский Л.Л.// [Электронный документ]. – Режим доступа: <http://rybakovsky.ru/migracia1b.html>
7. Юдина Т.Н. Миграция: словарь основных терминов: Учеб. пособие. — М.: Издательство РГСУ; Академический Проект, 2007. — 472 с.
8. Безпека документів та міграційна політика: висновки та рекомендації міжнародних робочих груп для України/ Інформаційно-аналітичне видання.— Київ: ТОВ «Вістка», 2011. —88с.
9. Кіпень В.М. Міграційний потенціал України в європейському вимірі // Презентація доповіді на Міжн. конф. «України та країни Східного партнерства на міграційній карті Європи: досвід, виклики та перспективи» 22.11.2011р.// [Електронний документ].- Режим доступу: novisa.com.ua/.../novisa_analitic1324422518
10. Населення України. Трудова еміграція в Україні.-К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім.. В.М. Птухи НАН України, 2010.— 233с.